

Maxo Weberio istorinė politikos sociologija

Maxas Weberis gimė 1864 m. balandžio 21 dieną Erfurte. Jo tėvas - teisininkas, buvo renkamas Prūsijos landtago ir Vokietijos reichstago deputatu. Weberių šeima priklausė tekstilės fabrikantų giminei, turėjo plačius ryšius kaizerinės Vokietijos politinėse ir akademinėse sferose. 1882-1886 m. M. Weberis studijavo teisę, istoriją ir politinę ekonomiją (Vokietijoje ją buvo priimta vadinti "nacionaline ekonomija" - Nationalökonomie) Heidelbergo ir Berlyno universitetuose. Po to stažavosi teisme, ruošdamasis teisininko karjerai, ir tuo pačiu metu intensyviai dirbo mokslinį darbą. 1889 m. M. Weberis apgynė teisės daktaro disertaciją ("Apie prekybos bendrovių istoriją viduramžiuose"). 1891 m. išėjo jo knyga "Romos agrarinės istorijos reikšmė valstybės ir privačiai teisei". 1892 m. M. Weberis įgijo teisės docentūrą ir pradėjo dėstyti Berlyno universitete. Tais pačiais metais išleidiannas jo veikalas "Žemės ūkio darbininkų padėtis Vokietijoje į Rytus nuo Elbės". 1894-1896 m. M. Weberis - politinės ekonomijos ordinarinis profesorius Freiburgo universitete. 1896 m. jis užėmė tokį pat postą Heidelbergo universitete, tačiau netrukus jį ištiko sunkus nervų sutrikimas, iki 1902 m. nutraukęs M. Weberio mokslinę veiklą. Negalavimui palengvėjus, M. Weberis nebeužsiėmė pedagogine veikla, o atsidėjo vien moksliniam darbui. Be to, jis drauge su E. Jafe ir V. Sombartu leido žurnalą "Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvas", koordinavo fundamentaliaus daugiataomio veikalo - "Socialinės ekonomikos apybraižos" - leidimą. 1914-1915 m. kapitonas M. Weberis vadovavo karo ligoninių organizavimui Heidelberge, tarnavo jose ārausmės priežiūros karininku. 1918 m. vokiečių mokslininkas grįžo prie pedagoginės veiklos ir Vienos universitete perskaitė paskaitų kursą "Pozityvi materialistinio istorijos supratimo kritika". 1919 m. tapo politinės ekonomijos ordinariniu profesoriumi Miuncheno universitete. Po 1918 m. lapkričio revoliucijos bandė aktyviau įsijungti į politinę veiklą: kaip Vokietijos vyriausybės konsultantas dalyvavo Versalio taikos derybose, aktyviai reiškėsi teisininkų komisijos, rengusios būsimos Veimaro respublikos konstitucijos projektą, darbe, vykęsi tapti reichstago deputatu ir gal net reichskancleriu. Šioms viltims neišsipildžius, atsidėjo pedagoginiam ir moksliniam darbui, kurė didelius planus ateičiai. Jie nebuvo įvykdyti - 1920 m. birželio 14 d. M. Weberis mirė nuo plaučių uždegimo.

Darbus, parašytus po 1902 m., M. Weberis skelbė daugiausia savo "Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyve". Po M. Weberio mirties jie išleisti keliomis teminėmis rinktinėmis: "Religijos sociologijos rinktiniai raštai" (3 t., 1920-1923), "Mokslotyros rinktiniai raštai" (1922), "Socialinės ir ūkio istorijos rinktiniai raštai" (1924), "Sociologijos ir socialinės politikos rinktiniai raštai" (1924), "Rinktiniai politiniai raštai" (1921). Po M. Weberio mirties išėjo taip pat jo "Racionalieji bei sociologiniai muzikos pagrindai" (1924), "Ūkio istorija" (1924; lietuvių kalba - 1929 m.; tai paskaitų, skaitytų 1919-20 m. Miuncheno universitete, kursas) bei pagrindinis veikalas - "Ekonomika ir visuomenė" (1922). Pastarąjį vokiečių mokslininkas buvo sumanęs kaip trečiąją "Socialinės ekonomikos

apybraižos" dalį; tokiu pavidalu paimasis "Ekonomikos ir visuomenės" leidimas ir išleistas. "Ekonomika ir visuomenė" liko neužbaigta, tarp specialistų nesiliauja ginčai, koks buvo autentiškas šio veikalo planas ir kiek jį atitinka skirtingi veikalo leidimai (1976 m. išėjo 5-as vokiškas leidimas; anglų kalba veikalas išleistas 1968 m.).

M. Weberis - vienas Vakarų sociologijos klasikų; kartu su L. Gumplowicziumi, G. Mosca, V. Pareto, R. Michelsu jis laikomas politikos sociologijos pradininku. Sociologija (įskaitant politikos sociologiją) M. Weberiui yra pagalbinis istorijos mokslas, šio mokslo "instrumentinis cechas". Istorijos mokslas ieško "kultūriškai reikšmingų" istorijos reiškinių priežastinių paaiškinimų. Toks istorinis pažintinis interesas - specifinis Vakarų kultūros bruožas. Ji pati sau ir yra kultūriškai reikšmingiausias istorinis reiškinys, o istorijos mokslas - tai jos savimonės apraška. Per istorijos mokslą Vakarų kultūra suvokia savo skirtumus nuo kitų kultūrų bei savo atsiradimo ir tapimo tuo, kas ji yra, priežastis. Begalėje istorinių faktų, nusakomų singuliariniais egzistenciniais sprendimais, neįmanoma orientuotis be sąvokų. Sociologija konstruoja sąvokas, kuriomis istorikas konceptualizuoja istorinius faktus. Tų sąvokų pobūdis priklauso nuo pažintinio intereso, kuriam tarnauja sociologinė koncepcija, pobūdžio. M. Weberio sociologiją sudaro keletas tokių sąvokų, "idealių tipų", žemių. Tai ekonominių, politinių, religinių reiškinių (veiksmy, institutų, idėjų, procesų) tipologijos; jas galima vadinti atitinkamai ekonomikos sociologija, politikos sociologija, religijos sociologija. K. Marso socialinė teorija, M. Weberio akimis žiūrint, - irgi "idealių tipų" sistema, kurios specifika lemia slypinčio už jos pažintinio intereso - rasti būdus ir kelius sunaikinti buržuazinę Vakarų kultūrą - ypatybės.

Vadindamas sociologines sąvokas "idealiais tipais", M. Weberis pabrėžia, pirma, šių jų priklausomybę nuo pažintinio intereso pobūdžio. Antra, sociologinių sąvokų "idealus tipiskumas" reiškia, kad jų referentai yra ne betarpiškai empiriniai reiškiniai, bet konceptualūs modeliai. Empiriniai reiškiniai arba "aproksimuoja" vieną jų konceptualių modelių, arba turi bruožų, savybių, kurių konceptualūs atitikmenys priklauso skirtingiems modeliams. Pastaruoju atveju empirinį reiškinį galima kvalifikuoti kaip "negryną", "mišrų", "pereinamąjį" ir t.t. Bet nei surašiuoti empirinius reiškinius, nei atskirti "mišrius", "tarpinius" atvejus nuo "nemišrių" neįmanoma, negreitinant jų su santykinai nepriklausomu nuo jų konceptualiniu masteliu ar modeliu (Smulčiau apie M. Weberio metodologiją žr.: Norkus Z. Makso Vėberio socialinio pažinimo metodologijos kontūrai//Problemos. - V., 1990. - Nr. 42.).

Savo politinių reiškinių tipologiją M. Weberis pradeda dviem terminais - "Macht" ir "Herrschaft", kuriems lietuviškus atitikmenis nelengva rasti. "Macht" - tai socialinių santykių subjekto "socialinė galia", sugebėjimas pasiekti savo tikslą, įveikiant eventualų pasipriešinimą. "Macht" turi tiek kuopos viršila, tiek prekiautojas turguje, galintis diktuoti kainą. Bet pastarasis negali įsakyti pirkėjui pirkti savo prekę. Toks socialinio santykio subjektas, kuris gali įsakyti primesti savo valią kitiems to santykio dalyviams, turi ne tik "Macht", bet ir "Herrschaft", yra valdžios subjektas. Socialinių santykių subjektai, susieti šiuo valdžios santykiu, sudaro valdžios junginius (Herrschaftsverband). Toks junginys yra valstybė, bet ne vien ji: bažnytinės hierarchijos narius irgi sieja valdžios santykiai. Kriterijų, kurį empiriškai realus valdžios junginys turi atitikti, kad galėtų būti kvalifikuojamas kaip "valstybė", M. Weberis formuluoja taip: tai toks valdžios junginys, kuriame valdantieji sėkmingai pretenduoja į teisėtą fizinę prievartos naudojimo

tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje monopolį. Šis veberiškasis "valstybės apibrėžimas" šiuolaikinėje Vakarų sociologijoje laikomas klasikiniu.

Valdžios santykiai valstybėje yra politiniai valdžios santykiai, o pati ta valdžia - politinė valdžia. Tačiau politinė valdžia negali žintis vien fizine prievarta. Tokia vien fizine prievarta paremta valdžia yra neteisėta valdžia; politikos sociologijos požiūriu teisėta yra ta valdžia, kurią tokia pripažįsta valdomieji, paklusdami jos įsakymams ir tada, kai nėra tiesiogiai verčiami. Šia sociologine prasme "teisėta" valdžia (legitime Herrschaft) ir yra M. Weberio dėmesio centre. Priklausomai nuo paklusnumo motyvų M. Weberis išskiria tris teisėtos valdžios tipus. Tai racionali (legali), tradicinė ir charizmatinė valdžia. Paklusnumą legaliai valdžiai motyvuoja jos veiklos atitikimas įstatymams, nustatomiems ir keičiamiems pagal tam tikras procedūrinės taisykles. Tradicinei valdžiai paklustama, kol tikima, kad valdančiųjų kilmė bei veikla atitinka tradiciją, tai, "kas visada ligi šiol būdavo". Skirtingai nuo racionalių svarstymų bei keičiamų įstatymų, tradicija laikoma šventa ir nekeistina. Įvesdama naujoves, kurių nepavyksta interpretuoti kaip tradicijos išraišką, tąsą, valdžia rizikuoja prarasti teisėtumą. Maištauojantys prieš tradicinę valdžią motyvuoja savo nepaklusnumą valdžios nesiskaitymu su tradicija bei būtinybe grįžti prie jos. Charizmatinei valdžiai paklustama, kol tikima nepaprastomis asmeninėmis valdovo savybėmis, iškeliančiomis jį virš tradicijos bei įstatymų. Savo teisėtumą charizmatinis valdovas "įrodo" vis naujais laimėjimais; nesėkmės, jeigu nepavyksta primesti valdomiesiems tokios jų interpretacijos, pagal kurią jos pateikiamos kaip laikinos ar tariamos nesėkmės, panaikina charizmatinės valdžios teisėtumą. Charizmatinė valdžia būdinga revoliucinių pakeitimų laikotarpiams. Stabilizuodamasi ji virsta arba tradicine valdžia (tradicionalizuojasi), arba legalia valdžia (legalizuojasi). Charizmatinės valdžios stabilizaciją (persigimimą) M. Weberis vadina "charizmos rutinizacija" (sukasdieninimu). Charizma rutinizuojasi, iš asmeninės valdančiojo savybės, kurią reikia be paliovos įrodinėti, virstama giminės savybe: taip atsiranda nauja dinastija. Tradicinės valdžios teisėtumui nepakenkia "bloga" valdančios giminės atstovo pakeitimas "geru". Kitas charizmos rutinizacijos būdas - jos priskyrimas postui, pareigybei (tokia charizma būdinga, pvz., Romos popiežiui).

Visais atvejais valdžios santykiuose dalyvauja aparatas (Verwaltungsstab). Nagrinėdamas valdančiųjų santykius su aparatu, valdžios aparato komplektavimo, organizavimo bei atlyginimo "už darbą" ypatybes, M. Weberis detalizuoja savąją teisėtos valdžios tipologiją. Charizmatinio valdovo "aparatas" yra jo asmeninė palyda (svita), kurią sudaro besąlygiškai jam asmeniškai atsidavę žmonės. Šiame "aparate" nėra funkcijų pasidalijimo - charizmatiko pasekėjai vykdo jo vienkartinis pavedimus. Jų padėtis priklauso nuo asmeninio artumo charizmatikui, jo požiūrio į juos. Kol charizmatinė valdžia nepersigimsta, jos "aparatininkai" neturi materialinių interesų bei pastovių pragyvenimo šaltinių (gyvendami iš to, ką "Dievas duoda").

Paprasčiausi (ir seniausi) tradicinės valdžios tipai - gerontokratija ir pirmąsias patriarchalizmas. Tai tokia tradicinė valdžia, kuri apsieina be valdymo aparato. Kai patriarcho valdžion patenka vis didesnės teritorijos bei žmonės, kurie nėra jo giminės, patriarchas nebegali viešpatauti be valdymo aparato. Pagrindiniai "aparatinės" tradicinės valdžios tipai - patrimonializmas ir feodalinis. Galimi du patrimonializmo variantai - sultonizmas ir luominis patrimonializmas. Patrimonializme valdininkų pareigos valdovo atžvilgiu laikomos analogiškais būnų pareigoms tėvui. Sultonizme šie "sūnūs" neturi jokių teisių "tėvo" atžvilgiu.

luominiame patrimonializme - turi jų daugiau ar mažiau. Patrimonializme administracinės pareigos tapatinamos su rūmų pareigomis: kiek ir kokių yra rūmų ūkyje pareigų (stalininkai, lovininkai, arklininkai ir t.t.), tiek ir tokių yra administracinių pareigybių valstybės valdymo aparate. Kas kokias pareigas užima, sultonizme priklauso nuo asmeninės valdovo nuožiūros. Valstybė, pareigos valdžios aparate, o kartais ir patys valdininkai sultonizme laikomi valdovo nuosavybe. Šio aparato kadrai (tarp jų ir kariuomenė - mameliukai, janyčarai ir pan.) dažnai komplektuojami iš kitataučių vergų arba išeivių iš žemųjų socialinių sluoksnių. Luominiame patrimonializme valdininkai, tiksliau, giminės, socialinės grupės, pasisavina tam tikras valdymo pareigybes bei iš jų plaukiančias pajamas. Pareigybė, valdymo priemonės, reikalingos valdymo funkcijoms atlikti, yra dalinė valdininko nuosavybė: jis gali jas pabeldėti, parduoti ir pan. Kariuomenė ginkluojasi ir išsilaiko savo sąskaita. Feodalizme valdovą ir valdininką sieja sutartis, kurioje apibrėžiamos jų tarpusavio teisės bei pareigos. Sutartis sutvirtinama išikimybės priesaika. Asmenų ("feodaly"), susietų ištikimybės priesaika, santykius, be tos sutarties, reguliuoja garbės kodeksas, kuris traktuoja tuos santykius veikiau kaip brolių (vyresniųjų ir jaunesniųjų), o ne kaip "lėvų ir sūnų", "ponų ir tarnų" santykius. Feodalinį valdžios tipą M. Weberis aptinka tik viduramžių Vakarų Europoje bei (ne taip ryškiai išreikštą) viduramžių Japonijoje.

Legaliai valdžiai būdingas biurokratinis valdymo aparatas. Jis formuojasi, eksproprijuojant valdininkus (atimant iš jų valdymo priemones bei pareigybes) ir paverčiant juos samdomaisiais valdymo darbo darbininkais. Biurokratiniam aparatui būdingas griežtas kompetencijos sričių atribojimas, hierarchinė organizacija, kadrų komplektavimas pagal profesinės kompetencijos kriterijų (norint užimti tam tikras pareigas, būtina turėti atitinkamą kvalifikaciją, tikrinamą egzaminais), "karjera" priklausomai nuo stažo arba pasiekimų, valdymo procedūrų dokumentavimas bei stereotipizavimas, apibrėžiant jas taisyklėmis, ipareigojančiomis valdininką "nedaryti išimčių", elgtis bešališkai, visus tam tikros rūšies atvejus traktuoti vienodai (skaitytojui verta priminti, kad kalbama apie biurokratijos "idealy tipą"). Todėl biurokratinės valdžios veiksmai numatomi iš anksto ir šia prasme yra racionalūs. Tačiau, kita vertus, šis formalus biurokratinės mašinos racionalumas gali būti suvokiamas kaip jos nežmoniškumas; iš čia kyla romantinis anti-biurokratinis protestas. Bet realybė tokia, kad biurokratinis valdymo aparatas - vienintelė galima valdymo priemonė šiuolaikinių Vakarų sąlygomis. Konstruktyvus "biurokratijos problemos" pavidalas - tai ne klausimas, kaip likviduoti "biurokratinę mašiną", bet kaip ją politiškai kontroliuoti (išlaikant valdymo įrankio padėtyje ir neleidžiant uzurpuoti valdžios subjekto funkcijų) bei... tobulinti.

Skelbiamame tekste M. Weberis, išdėstęs dalį jau aptartų savo politinės sociologijos sąvokų, nagrinėja būdingų šiuolaikinės Vakarų politikos personažų - valstybės ir partinių aparatų biurokratų, žurnalistų, parlamento deputatų ir t.t. padėtį Vakarų valstybių politinėse sistemose, jų santykius, sykiu pateikdamas USA, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos politinių sistemų lyginamosios analizės apmatų. Po to aiškinasi, kokia politinė santvarka optimali pokario Vokietijai. M. Weberio politinio idealo - "plebiscitinės demokratijos" neradžia absoliutizuoti. Būdamas istoristas, jis ir nemanė, kad galima sukurti vienodai tinkamą visoms Vakarų valstybėms politinės santvarkos modelį. Politinės santvarkos optimalumas - jos charakteristika, kurią apibrėžia ne vien tos santvarkos atsparumas biurokratinės diktatūros pavojui. Kokia būtent politinė santvarka geriausiai tinka šiai ar kitai Vakarų valstybei, priklauso nuo jos politinių tradicijų,

dydžio ir, svarbiausia, bendranacionalinių tikslų. M. Weberis tokiu bendranacionaliniu Vokietijos tikslu po pralaimėto Pirmojo pasaulinio karo laikė didžiosios pasaulio valstybės (Weltmacht) statuso išsaugojimą. Atsitiko taip, kad vėberiškoji plebiscitinės demokratijos koncepcija dalinai buvo realizuota Vokietijos respublikos (vadinamosios Veimaro respublikos) konstitucijoje. Dideli įgaliojimai, kurie šioje konstitucijoje buvo suteikti reichsprezidentui, - M. Weberio idėjų poveikio padarinys. 1933 m. šiais įgaliojimais pasinaudojo P. Hindenburgas, atverdamas kelią į valdžią nacistams.

Skelbiamo teksto pagrindas - M. Weberio paskaita "Laisvųjų studentų sąjungos" susirinkime, netrukus po 1918 m. Lapkričio revoliucijos. Tarp M. Weberio klausytojų buvo daug tokių, kurie ruošėsi pasirinkti profesionalaus politiko karjerą. Tai, ką M. Weberis rašė apie asmenines savybes, būtinas profesionaliam politikui, apie politinę etiką - aktualu ir šiandien, visada, kol gyvuos politiko profesija.

Skaitytojui, norinčiam išsamiau susipažinti su M. Weberio politikos sociologija, belieka rekomenduoti jau minėtus "Rinktinius politikos raštus" (Weber M. Gesamtelte politische Schriften. - München, 1921.) platų M. Weberio mokslinių interesų ratą pateko ir Rusija, kuriai skirti du M. Weberio darbai. Vienas jų išverstas į rusų kalbą: Вебер М. Исторический очерк освободительного движения в России и положение буржуазной демократии. - Киев, 1906; Weber M. Russlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus//Archiv zum Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. - Tübingen, 1906. Bd.23, Hf.1. Beilage.) bei atitinkamus "Ekonomikos ir visuomenės" skyrius. Iš gausios Vakarų "vėberologinės" literatūros, kurioje M. Weberio idėjos komentuojamos, panaudojamos nūdienos politinėms problemoms apmąstyti bei plėtojamos, atsižvelgiant į vėlesnius politikos mokslo pasiekimus, paminėsime: Beetham D. Max Weber and the Theory of Modern Politics. - London, 1974; Collins R. Weberian Sociological Theory. - Cambridge etc., 1986; Dronberger I. The Political Thought of Max Weber: In Quest of Statesmanship. - N.Y., 1971; Giddens A. Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber. - Cambridge, 1972; Giddens A. Politics and Sociology in the Thought of Max Weber. - London, Basingstoke, 1972; Loewenstein K. Max Weber's Political Ideas in the Perspective of Our Time. - Boston, 1966; Mommsen W.J. The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. - Oxford, 1974; Mommsen W.J. Max Weber und die deutsche Politik 1890-1920. - Tübingen, 1974; Orzechowski M. Polityka, władza, panowanie w teorii Maxa Webera. - Warszawa, 1984; Schluchter W. Wertfreiheit und Verantwortungsethik. Zum Verhältnis von Wissenschaft und Politik bei Max Weber. - Tübingen, 1971; Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World/Eds. Glassman R.M., Murvar V. - Westport, London, 1984. Iš naujausios literatūros rusų kalba nurodytina: Макаренко В.П. Вера, власть и бюрократия: критика социологии М.Вебера. - Ростов-на-Дону, 1988; Ожиганов Э.Н. Политическая теория Макса Вебера: Критический анализ. - Рига, 1986.

Zenonas NORKUS